כיתה י' | תנ"ך | שיעור 11 מתוך 13 | 45 דק' | בראשית מח, א-כב

**ממלכתי: סיפורי יוסף ואחיו (בראשית לח-נ) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.**

# ברכת אפרים ומנשה: "שכל את ידיו"

## 🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את ביקור יוסף ובניו אצל יעקב החולה ואת סדר הברכה (מח, א-כב)
- התלמידים ינתחו את הצבת אפרים לפני מנשה ("שִׂכֵּל, אֶת־יָדָיו", מח, יד) ואת התנגדות יוסף, בעזרת רש"י, רמב"ן וספורנו
- התלמידים ידונו במוטיב "הצעיר לפני הבכור" בספר בראשית ובברכת "יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה"

## ❓ השאלה הגדולה של השיעור

**למה יעקב, שבעצמו לקח את הבכורה מעשו, מקדים שוב את הצעיר? ומה ההבדל הפעם?**

"וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת־יְמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם, וְהוּא הַצָּעִיר" (יד). יוסף מנסה לתקן, ויעקב עונה: "יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי" (יט).

## 🧪 פתיחה

כותבים על הלוח את הזוגות: קין והבל, ישמעאל ויצחק, עשו ויעקב, ראובן ויהודה/יוסף. שואלים: מה משותף? (הצעיר עוקף את הבכור). היום נראה את הזוג האחרון בספר, והפעם בלי מרמה.

## 📖 הסבר למורה

**האימוץ (א-ז).** יעקב החולה מתחזק, "וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל" (ב), ומזכיר את ההבטחה בלוז. אחר כך הוא מאמץ את שני בני יוסף: "אֶפְרַיִם, וּמְנַשֶּׁה – כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן, יִהְיוּ־לִי" (ה). רש"י: "לִטֹּל חֵלֶק בָּאָרֶץ אִישׁ כְּנֶגְדּוֹ". באמצע, בלי הקשר ברור, יעקב נזכר ברחל: "מֵתָה עָלַי רָחֵל... וָאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת" (ז). רש"י מסביר זאת כהתנצלות: יעקב מבקש להיקבר במערה, אף ש"לֹא כָךְ עָשִׂיתִי לְאִמְּךָ". רמב"ן תמה על פרט מסוים בפירוש רש"י.

**הברכה (ח-טז).** "וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן" (י), כמו יצחק (כז, א). אבל הפעם העיוורון אינו מאפשר מרמה: יעקב יודע בדיוק מה הוא עושה. "שִׂכֵּל, אֶת־יָדָיו" (יד); רש"י: "בְּהַשְׂכֵּל וְחָכְמָה הִשְׂכִּיל אֶת יָדָיו... כִּי יוֹדֵעַ הָיָה כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר". יעקב מברך בשם "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע" (טז).

**ההתנגדות (יז-כ).** "וַיֵּרַע בְּעֵינָיו" (יז): יוסף מנסה להעביר את היד. רמב"ן מציע שתי אפשרויות: אולי אהב יותר את הבכור, "וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי חָשַׁב שֶׁטָּעָה אָבִיו בָּהֶם". יעקב מסרב: "יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי... וְאוּלָם, אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ" (יט). רש"י מפרט מן המדרש: מאפרים יצא יהושע ומנשה גדעון.

**הברכה לדורות (כ).** "בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה". רש"י: "הַבָּא לְבָרֵךְ אֶת בָּנָיו יְבָרֵכֵם בְּבִרְכָתָם". קריאה שלנו (פרפרזה): בניגוד לזוגות הקודמים, כאן שני האחים מבורכים יחד, ואיש אינו מאבד ברכה. זו אולי הסיבה שהם הדגם לברכת הבנים.

## 📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

**בראשית פרק מח, פסוקים א-כב**

**(א)** וַיְהִי, אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף, הִנֵּה אָבִיךָ חֹלֶה; וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי בָנָיו, עִמּוֹ – אֶת־מְנַשֶּׁה, וְאֶת־אֶפְרָיִם.

**(ב)** וַיַּגֶּד לְיַעֲקֹב – וַיֹּאמֶר, הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף בָּא אֵלֶיךָ; וַיִּתְחַזֵּק, יִשְׂרָאֵל, וַיֵּשֶׁב, עַל־הַמִּטָּה.

**(ג)** וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־יוֹסֵף, אֵל שַׁדַּי נִרְאָה־אֵלַי בְּלוּז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן; וַיְבָרֶךְ, אֹתִי.

**(ד)** וַיֹּאמֶר אֵלַי, הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ, וּנְתַתִּיךָ, לִקְהַל עַמִּים; וְנָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת, לְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ – אֲחֻזַּת עוֹלָם.

**(ה)** וְעַתָּה שְׁנֵי־בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, עַד־בֹּאִי אֵלֶיךָ מִצְרַיְמָה – לִי־הֵם: אֶפְרַיִם, וּמְנַשֶּׁה – כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן, יִהְיוּ־לִי.

**(ו)** וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר־הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם, לְךָ יִהְיוּ; עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקָּרְאוּ, בְּנַחֲלָתָם.

**(ז)** וַאֲנִי בְּבֹאִי מִפַּדָּן, מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בַּדֶּרֶךְ, בְּעוֹד כִּבְרַת־אֶרֶץ, לָבֹא אֶפְרָתָה; וָאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת, הִוא בֵּית לָחֶם.

**(ח)** וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל, אֶת־בְּנֵי יוֹסֵף; וַיֹּאמֶר, מִי־אֵלֶּה.

**(ט)** וַיֹּאמֶר יוֹסֵף, אֶל־אָבִיו, בָּנַי הֵם, אֲשֶׁר־נָתַן־לִי אֱלֹהִים בָּזֶה; וַיֹּאמַר, קָחֶם־נָא אֵלַי וַאֲבָרְכֵם.

**(י)** וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן, לֹא יוּכַל לִרְאוֹת; וַיַּגֶּשׁ אֹתָם אֵלָיו, וַיִּשַּׁק לָהֶם וַיְחַבֵּק לָהֶם.

**(יא)** וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף, רְאֹה פָנֶיךָ לֹא פִלָּלְתִּי; וְהִנֵּה הֶרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים, גַּם אֶת־זַרְעֶךָ.

**(יב)** וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם, מֵעִם בִּרְכָּיו; וַיִּשְׁתַּחוּ לְאַפָּיו, אָרְצָה.

**(יג)** וַיִּקַּח יוֹסֵף, אֶת־שְׁנֵיהֶם – אֶת־אֶפְרַיִם בִּימִינוֹ מִשְׂמֹאל יִשְׂרָאֵל, וְאֶת־מְנַשֶּׁה בִשְׂמֹאלוֹ מִימִין יִשְׂרָאֵל; וַיַּגֶּשׁ, אֵלָיו.

**(יד)** וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת־יְמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם, וְהוּא הַצָּעִיר, וְאֶת־שְׂמֹאלוֹ, עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה: שִׂכֵּל, אֶת־יָדָיו, כִּי מְנַשֶּׁה, הַבְּכוֹר.

**(טו)** וַיְבָרֶךְ אֶת־יוֹסֵף, וַיֹּאמַר: הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו, אַבְרָהָם וְיִצְחָק – הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי, מֵעוֹדִי עַד־הַיּוֹם הַזֶּה.

**(טז)** הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע, יְבָרֵךְ אֶת־הַנְּעָרִים, וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי, וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וְיִצְחָק; וְיִדְגּוּ לָרֹב, בְּקֶרֶב הָאָרֶץ.

**(יז)** וַיַּרְא יוֹסֵף, כִּי־יָשִׁית אָבִיו יַד־יְמִינוֹ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם – וַיֵּרַע בְּעֵינָיו; וַיִּתְמֹךְ יַד־אָבִיו, לְהָסִיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ־אֶפְרַיִם – עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה.

**(יח)** וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו, לֹא־כֵן אָבִי: כִּי־זֶה הַבְּכֹר, שִׂים יְמִינְךָ עַל־רֹאשׁוֹ.

**(יט)** וְיִמָּאֵן אָבִיו, וַיֹּאמֶר יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי – גַּם־הוּא יִהְיֶה־לְּעָם, וְגַם־הוּא יִגְדָּל; וְאוּלָם, אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ, וְזַרְעוֹ, יִהְיֶה מְלֹא־הַגּוֹיִם.

**(כ)** וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא, לֵאמֹר, בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה; וַיָּשֶׂם אֶת־אֶפְרַיִם, לִפְנֵי מְנַשֶּׁה.

**(כא)** וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף, הִנֵּה אָנֹכִי מֵת; וְהָיָה אֱלֹהִים, עִמָּכֶם, וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם, אֶל־אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם.

**(כב)** וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ, שְׁכֶם אַחַד – עַל־אַחֶיךָ: אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי, בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

## ⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "שִׂכֵּל, אֶת־יָדָיו, כִּי מְנַשֶּׁה, הַבְּכוֹר" (בראשית מח, יד)

💭 **מפרשים:** רש"י: "בְּהַשְׂכֵּל וְחָכְמָה הִשְׂכִּיל אֶת יָדָיו לְקָדְּ וּמְדַעַת". ספורנו: "הִשְׂכִּיל וְהֵבִין בְּמִשּׁוּשׁ יָדָיו בְּלֹא רְאוֹת". לשני הפירושים יעקב פועל בכוונה, אף שעיניו כבדות.

📜 **כתוב:** "וַיִּרַע בְּעֵינָיו" (בראשית מח, יז)

💭 **מפרשים:** רמב"ן: "אוּלַי יוֹסֵף הָיָה אוֹהֵב אֶת מְנַשֶּׁה יוֹתֵר בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ בְּכוֹר", "וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי חָשַׁב שֶׁטָּעָה אָבִיו בָּהֶם". רש"י על "וַיִּתְמֹךְ": "הֵרִימָהּ מֵעַל רֹאשׁ בְּנוֹ וּתְמָכָהּ בְּיָדוֹ".

## 👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

**חומרים:** תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: הצעיר לפני הבכור, זוגות בספר בראשית (5 דקות)
2. קריאה: א-ז, האימוץ ורחל; רש"י על פסוק ז (8 דקות)
3. ח-טז: הברכה; השוואה לברכת יצחק (כז, א) בטבלה (10 דקות)
4. כתוב/מפרשים: "שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו" ו"וַיִּרַע בְּעֵינָיו" (9 דקות)
5. כ: "יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים", ברכה לדורות; דיון (8 דקות)
6. כרטיס יציאה (5 דקות)

## 💬 שאלות לדיון

**הבנה (מה כתוב?)**

1. מה הודיע יעקב ליוסף על אפרים ומנשה (מח, ה)?
2. איך שם יעקב את ידיו, ומה עשה יוסף (מח, יד, יז)?

**פרשנות (מה זה אומר?)**

1. למה, לפי רש"י, הזכיר יעקב את קבורת רחל (מח, ז)?
2. מה ההבדל בין שני ההסברים של רמב"ן ל"וַיֵּרַע בְּעֵינָיו"?

**הערכה (מה דעתי?)**

1. האם הקדמת הצעיר מוצדקת כשאין לבכור אשמה? נמקו.
2. למה, לדעתכם, דווקא אפרים ומנשה הפכו לסמל לברכת הבנים?

## 🏁 סיכום השיעור

יעקב מאמץ את בני יוסף ומעניק לכל אחד נחלה. כמו אביו, הוא מברך כשעיניו כבדות, אבל הפעם בלי טעות ובלי מרמה: "יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי". הצעיר מוקדם, ובכל זאת שני האחים מבורכים יחד.

## 🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "מה ההבדל בין ברכת יצחק ליעקב (כז) לבין ברכת יעקב לאפרים ומנשה? משפט אחד."

## 🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

**ממלכתי**

- קריאה ספרותית: מוטיב "הצעיר לפני הבכור" לאורך בראשית, וההשוואה המכוונת לפרק כז (עיניים כבדות, ברכה, בכורה).
- דמות יעקב בזקנתו: זיכרון רחל, ובהירות דעת למרות החולשה.
- דיון ערכי פתוח: העדפה בין ילדים, צדק במשפחה, ומה הופך ברכה ל"דגם".
- דמות יוסף כאב שמנסה להגן על בנו הבכור.

**ממלכתי-דתי (חמ"ד)**

- רש"י ורמב"ן על פסוק ז: קבורת רחל והמחלוקת ביניהם.
- רש"י (מח, יט) מן המדרש: יהושע מאפרים וגדעון ממנשה.
- "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע" (טז): השגחה ותפילה; המקור לתפילה הנאמרת לפני השינה.
- רש"י (מח, כ): "יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה" כברכת הבנים בליל שבת.

### 💡 הערות למורה

כדאי להשוות פיזית: לבקש משני תלמידים לעמוד מול "יעקב" כדי להמחיש את הצלבת הידיים. בחמ"ד אפשר לסיים בברכת הבנים; בממלכתי כדאי לשאול מה משמעות ברכה מהורים. למתקשים: דף עם תמיכה.

### 📝 בדף העבודה

השוואה לברכת יצחק, "שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו" לפי רש"י וספורנו, רמב"ן על "וַיִּרַע", שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

## מקורות

- בראשית מח (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית מח, ה (ספריא)
- רש"י על בראשית מח, ז (ספריא)
- רמב"ן על בראשית מח, ז (ספריא)
- רש"י על בראשית מח, יד (ספריא)
- ספורנו על בראשית מח, יד (ספריא)
- רמב"ן על בראשית מח, יז (ספריא)
- רש"י על בראשית מח, יט (ספריא)
- רש"י על בראשית מח, כ (ספריא)

# מחוון: ברכת אפרים ומנשה: "שכל את ידיו"

1. יצחק: "וַתִּכְהֶיןָ עֵינָיו"; יעקב, הצעיר, מבורך ראשון; יצחק לא יודע מי לפניו; עשו מאבד את הברכה. יעקב: "כָּבְדוּ מִזֹּקֶן"; אפרים, הצעיר, ראשון; יעקב יודע ("יָדַעְתִּי"); שניהם מבורכים.
2. רש"י: "בְּחֶשְׁבּוֹן שְׁאָר בָּנַי הֵם, לִטֹּל חֵלֶק בָּאָרֶץ אִישׁ כְּנָגְדּוֹ": כל אחד מהם ייחשב שבט ויקבל נחלה.
3. רש"י: "בְּהַשְׂכֵּל וְחָכְמָה", בכוונה, כי ידע שמנשה הבכור. ספורנו: הבין במישוש הידיים בלי לראות. שניהם: יעקב פעל בידיעה ולא בטעות.
4. א: יוסף אהב יותר את מנשה כי הוא הבכור. ב (המועדף, "וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי"): יוסף חשב שאביו טועה, ושברכה בלי דעת לא תחול.
5. "יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי – גַּם־הוּא יִהְיֶה־לְּעָם... וְאוּלָם, אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ". החזרה מדגישה: זו לא טעות, זו בחירה מודעת.
6. תשובה טובה: יד: הצלבה מכוונת (רש"י "מִדַּעַת"); יט: יעקב יודע ומסביר, בניגוד ליצחק שהוטעה; כ: שניהם מבורכים יחד, "כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה", בלי שנאה בין האחים (בניגוד לעשו ויעקב). ניקוד מוצע: שלוש ראיות × 4, השוואה 4, פרשן 4.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ופרשנים נוספים מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי יוסף ואחיו (בראשית לח-נ) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.